

رابطه بین خلاقیت و شیوه‌های مقابله با استرس در دانش آموزان

دختر و پسر دوره متوسطه شهر اصفهان

مرضیه سلطانی عمر و آبادی، کارشناس ارشد مرکز مشاوره آموزش و پرورش
حمید طاهر نشاط دوست، دانشیار گروه روانشناسی دانشگاه اصفهان
h.neshat@edu.ui.ac.ir
حسین نائلی، استادیار گروه روانشناسی دانشگاه اصفهان

چکیده

این پژوهش به بررسی رابطه بین خلاقیت و شیوه‌های مقابله با فشار روانی یا استرس در دانش آموزان دوره متوسطه شهر اصفهان می‌پردازد. نمونه مورد بررسی شامل ۱۰۰ نفر دانش آموز (۵۴ دختر و ۴۶ پسر) است که به طور تصادفی از مدارس شهر اصفهان انتخاب گردیدند. ابزارهای مورد استفاده شامل پرسشنامه شیوه‌های مقابله با استرس پارکر و اندلر و آزمون خلاقیت تصویری تورنس است. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون همبستگی پیرسون و تحلیل واریانس چند متغیری استفاده شد. نتایج ضریب همبستگی پیرسون نشان داد که بین خلاقیت و شیوه مقابله‌ای اجتناب مدار رابطه معناداری وجود دارد ($P < 0/05$)، اما بین خلاقیت و شیوه‌های مقابله‌ای مسأله مدار و هیجان مدار رابطه معناداری وجود ندارد. همچنین نتایج حاصل از تحلیل واریانس چند متغیری (مانوا) نشان داد که میانگین خلاقیت نمرات دانش آموزان دختر به طور معناداری از میانگین نمرات دانش آموزان پسر بیشتر بود ($P < 0/05$). نتایج آزمون پیگیری نشان داد میانگین نمرات دختران در خرده مقیاس عنصر بسط از آزمون خلاقیت به طور معناداری از میانگین نمرات دانش آموزان پسر بیشتر بود ($P < 0/05$). در شیوه‌های مقابله با استرس نیز میانگین نمرات دختران در شیوه مقابله هیجان مدار به طور معناداری بیش از پسران بود ($P < 0/01$). نتایج این پژوهش، همگام با نتایج پژوهش‌های دیگر نشان می‌دهد که به طور کلی خلاقیت و شیوه‌های مقابله با استرس تحت تأثیر جنسیت، سن و ویژگی‌های فرهنگی - اجتماعی است.

واژه‌های کلیدی: خلاقیت، بسط، انعطاف پذیری، ابتکار، سیالی، شیوه‌های مقابله با استرس، مسأله مداری، هیجان مداری، اجتناب مداری.

مقدمه

فشار روانی یا استرس^۱ جنبه‌ای اجتناب ناپذیر از زندگی انسانهاست. ما در زندگی روزانه با مسائلی روبرو می‌شویم که اجتناب از آنها یا تغییر دادن آنها ممکن نیست. عصری که ما در آن زندگی می‌کنیم، عصر استرس نام دارد؛ دوره‌ای که در آن انسان بیش از هر زمان دیگری در معرض عوامل فشارزا قرار گرفته و مسائل و مشکلات بیشماری از هر سو او را احاطه کرده است. بنابراین، استرس را می‌توان به عنوان تجربه‌ای جهانی معلول هر نوع عمل، موقعیت یا واقعه‌ای دانست که افراد را در برابر ضرورت‌های خاص جسمانی و روانشناختی قرار می‌دهد و می‌تواند تعادل ارگانیسم را برهم زند و مشکلات جسمانی و روانی ایجاد نماید. استرس همیشه بد و سازش نایافته نیست، بلکه دارای ابعاد مثبت و منفی است. بروئر^۲ (۱۹۹۷) در مورد ابعاد مثبت استرس می‌گوید: استرس به ما کمک می‌کند تا تمرکز داشته باشیم و به اوج کارآیی دست یابیم. در واقع، بسیاری از افراد تا زمانی که تحت فشار هستند، بهتر کار می‌کنند. این گونه افراد پس از اینکه موقعیت چالش انگیز مرتفع گردید، از موقعیت خود لذت می‌برند، ولی استرس منفی زمانی است که پس از مواجه شدن با چالش شخص نمی‌تواند آرامش داشته باشد و احساس رضایت نخواهد کرد.

در مورد مفهوم استرس الگوهای مختلفی مطرح شده است که در هر کدام جنبه‌های خاصی از این موضوع مورد بررسی قرار گرفته است. براساس الگوی مبتنی بر "محرک"، استرس به عنوان محرک یا عاملی است که منجر به تنش می‌شود (سارافینو، ۱۹۹۴). براساس الگوی مبتنی بر "پاسخ"، استرس پاسخ غیراختصاصی موجود زنده به عامل فشارزا تلقی می‌شود. این پاسخ می‌تواند پاسخی فیزیولوژیک یا روانشناختی باشد (دیماتئو^۳، ۱۹۹۷).

در مقابل دو الگوی ذکر شده، مدل تعاملی^۴ مطرح شده است که استرس را به عنوان جریان ارتباطی بین شخص و محیط می‌داند (بروئر، ۱۹۹۷). براساس این الگو، ارزیابی فرد از ارتباط خود با محیط، نقش تعیین کننده‌ای در ایجاد استرس دارد. اگر شخص محیط خویش را بیش از حد فشارزا تلقی و احساس کند توانایی مواجهه با موقعیت‌های دشوار را ندارد استرس وی افزایش خواهد

---

1. stress
2. Breuer
3. Domatteo
4. transactional model

یافت، اما اگر بداند توانایی مقابله با رویدادهای فشارزا را دارد، استرس کمتری احساس خواهد کرد.

دیماثو (۱۹۹۷) معتقد است الگوی لازاروس^۱ بهترین نمونه یک الگوی تعاملی است، زیرا وی ارزیابی شناختی را در ادراک شخص از استرس مهم می‌داند. این الگو، استرس را ناشی از تعامل فرد و محیط می‌داند. معمولاً رویدادهای فشارزا زمانی مضر خواهند بود که فرد آنها را نسبت به زندگی خود خطرناک و تهدید کننده تلقی نماید و در عین حال، هیچ منبع مقابله‌ای در اختیار نداشته باشد.

بلالوک و جوینر^۲ (۲۰۰۰) معتقدند در الگوی مبتنی بر پردازش اطلاعات، مفاهیمی چون توجه انتخابی^۳ و حافظه در ارزیابی از استرس مورد توجه قرار می‌گیرد. تعبیر شخصی از استرس مستلزم توجه به این موضوع است که کدام محرک لازم است در حافظه کوتاه مدت^۴ جریان داشته باشد و کدامیک نادیده گرفته شود. بعلاوه، پردازش اطلاعات مستلزم ساخت‌های حافظه دراز مدت^۵ است؛ یعنی زمینه شناختی که به شخص اجازه می‌دهد بعضی محرکها را خوشایند و بعضی را ناخوشایند ارزیابی کند.

آنچه در زمینه استرس مهم است، چگونگی مقابله با شرایط استرس‌زاست و این که فرد چگونه می‌تواند مجدداً به سازشی در سطح بالاتر دست پیدا کند. شیوه‌هایی که انسانها در برخورد با فشارها، ناکامیها، نومیدها و شکستها به کار می‌برند، شیوه مقابله با استرس^۶ نام دارد (اکبرزاده، ۱۳۷۸).

شیوه‌های مقابله عبارت است از تلاشهای شناختی و رفتاری برای برآورده ساختن خواست‌های بیرونی و درونی که معمولاً این تلاشها آگاهانه است (اکبرزاده، ۱۳۷۸). لازاروس و فولکمن^۷ در (۱۹۸۴ به نقل از کلینکه، ۱۳۸۰) سه شکل کلی مقابله را مشخص کرده‌اند، که عبارتند

---

1. Lazarus
2. Blalock & Joiner
3. selective attention
4. short term memory
5. long – term memory
6. coping strategies to stress
7. Folkman

عبارتند از: شیوه مقابله مسأله‌مدار^۱ (مقابله متسمرکز بر مشکل)، شیوه مقابله هیجان‌مدار^۲ (مقابله متمرکز بر هیجان) و شیوه مقابله اجتناب‌مدار^۳ (مقابله متمرکز بر اجتناب).

شیوه یا مجموعه شیوه‌هایی که طی آن فرد به منظور کاهش یا حذف پیامدهای ناخوشایند استرس، سعی می‌کند بر عامل استرس^۴ تسلط یابد، شیوه مقابله‌ای مسأله‌مدار نام دارد. در مقابله هیجان‌مدار فرد برای مهار واکنش‌های هیجانی مرتبط با عامل استرس شیوه‌هایی به کار می‌گیرد و در مقابله اجتناب‌مدار فرد سعی می‌کند از عامل استرس دوری کند. به عقیده شریدان و رادماخر^۵ (۱۹۹۲) اجتناب دوری عینی از عامل استرس و انکار دوری ذهن از عامل استرس است.

خلاصیت^۶ به عنوان یک نیاز عالی بشری در تمام ابعاد زندگی انسان مطرح است و عبارت است از تحولات دامنه‌دار و جهشی در فکر و اندیشه انسان؛ بطوری که حایز توانایی ترکیب عوامل قبلی به طرق جدید شود (آقایی فیشانی، ۱۳۷۷).

خلاصیت به عنوان یک پدیده انسانی و علمی از دیدگاه‌های مختلف فلسفی و علمی به شیوه‌های گوناگون و با تعاریف متعدد و متفاوت مطرح شده است، ولی هنوز تعریفی که مورد پذیرش همگان باشد، در دسترس نیست.

استرنبرگ^۷ (۲۰۰۱) اظهار می‌دارد تعاریف خلاصیت مانند تعاریف هوش مختلف، اما از این نظر مشترک کند که روی توانایی افراد برای ایجاد فرآورده‌هایی که نه تنها از لحاظ کیفیت بالا هستند، بلکه تازگی هم دارند، تأکید دارند.

با توجه به اینکه تفکر خلاق یکی از پیچیده‌ترین و عالیترین جلوه‌های اندیشه انسان است درباره تعاریف، مراحل و ویژگی‌های افراد خلاق و جنبه‌های مختلف خلاصیت دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد و هر نظریه پرداز تعریف و مراحل مختلفی را ارائه داده است. بر سر راه شکوفایی خلاصیت موانع فیزیولوژیکی، روانی و اجتماعی قرار دارد، که هر کدام می‌توانند سدی در برابر خلاصیت باشند.

---

1. problem. focused coping
2. emotional – focused coping
3. avoidance. focused coping
4. stress factor
5. Sheridan & Radmacher
6. creativity
7. Strenberg

شناخت این موانع و رفع آنها می‌تواند استعداد‌های خلاق را شکوفا سازد. افراد خلاق دارای ویژگی‌هایی چون استقلال عمل، تحمل خطر کردن، ثبات عاطفی، انعطاف پذیری، کنجکاوی فراوان و قدرت تأثیر گذاری بر دیگران هستند که آنها را از دیگران جدا می‌سازد. طبق نظر تورنس^۱ (۱۹۸۰، به نقل از حسینی، ۱۳۷۸) خلاقیت عبارت است از: حساسیت به مسائل، کمبودها، مشکلات و خلأهای موجود در دانش، حدس زدن و تشکیل فرضیه‌هایی درباره این کمبودها، ارزشیابی و آزمایش این حدسها و فرضیه‌ها و احتمالاً اصلاح و آزمون مجدد آنها و در نهایت نتیجه‌گیری.

تورنس (۱۹۸۰، به نقل از حسینی، ۱۳۷۸). خلاقیت را مرکب از چهار عامل اصلی می‌داند:

۱- سیالی^۲: توانایی تولید تعداد بیشماری ایده در قالب تصویر؛

۲- ابتکار^۳: توانایی تولید ایده‌هایی که از ایده‌های عادی و رایج فاصله می‌گیرد؛

۳- انعطاف پذیری^۴: توانایی تولید انواع گوناگون و متنوع ایده‌ها در قالب تصویر؛

۴- بسط^۵: توانایی اضافه کردن جزئیات یا تکمیل ایده‌های تصویری.

پژوهشهای اندکی به بررسی رابطه بین شیوه‌های مقابله با استرس و خلاقیت پرداخته‌اند. کارسون^۶ (۱۹۹۳) در مطالعه‌ای تفکر خلاق را به عنوان پیش‌بینی کننده‌ای برای توانایی مقابله دانش آموزان با استرس در نظر گرفت. نتایج این مطالعه نشان داد که مقیاس تصویری تست تفکر خلاق تورنس با شیوه مقابله با استرس رابطه دارد.

کنتراتو^۷ (۱۹۹۴، به نقل از بهروزی، ۱۳۷۵) تفکر خلاق را به عنوان معیار پیش‌بینی کننده پاسخ‌دهی به استرس و سازگاری در کودکان ارزیابی کرد. نتایج حاصل از تحقیق وی نشان داد که سن و خرده مقیاسهای آزمون تورنس رابطه زیادی را با سازگاری نشان می‌دهند.

---

1. Torrance
2. fluency
3. originality
4. flexibility
5. elaboration
6. Carson
7. Contorato

ظاهراً بین دختران و پسران از لحاظ استفاده از شیوه‌های مقابله تفاوت‌هایی وجود دارد. بارون و برن^۱ (۱۹۹۷) معتقدند که پسران از شیوه مقابله‌ای مسأله‌مدار و دختران از شیوه مقابله‌ای هیجان‌مدار استفاده می‌کنند.

برانون^۲ (۱۹۹۹) معتقد است در زمینه استفاده دختران و پسران از شیوه‌های مقابله با استرس دو دیدگاه وجود دارد:

۱- دیدگاه اجتماعی شدن^۳: در این دیدگاه عقیده بر آن است که جامعه از پسران و دختران انتظارات جداگانه‌ای دارد. از دختران انتظار دارد که به گونه‌ای هیجانی به مقابله با استرس پردازند و از پسران انتظار دارد که به گونه‌ای فعال و با استفاده از شیوه‌های حل مسأله برخورد نمایند.

۲- دیدگاه ساختاری^۴: این دیدگاه ادعا می‌کند عمده تفاوت‌های بین دختران و پسران ناشی از موقعیت فشارزای متفاوتی است که آنها با آن رو به رو می‌شوند.

برانون (۱۹۹۹) نشان داد که مردان و زنان در موقعیت‌های بین فردی پراسترس هر دو از شیوه مقابله‌ای هیجان‌مدار استفاده می‌کنند و در موقعیت‌های شغلی هر دو از شیوه مسأله‌مدار استفاده می‌کنند.

برانون (۱۹۹۹) و شرولاورنس^۵ (۲۰۰۰) معتقدند سبک زندگی و شرایط اجتماعی بیشتر از جنسیت، تفاوت در استفاده از شیوه‌های مقابله در زنان و مردان را منعکس می‌سازد. ظاهراً به نظر می‌رسد زنان هیجان‌مدار و مردان مسأله‌مدارند، اما بعضی از پژوهش‌ها عوامل اجتماعی، انتظارات جامعه، محتوا، نوع و نحوه ارزیابی‌هایی را که مردان و زنان تجربه می‌کنند در انتخاب شیوه‌های مقابله با این فشارهای روانی مؤثر دانسته و تنها بر عامل جنس تأکید نکرده‌اند (برانون، ۱۹۹۹، بارون و برن، ۱۹۹۷، آقا محمدیان، اولادی و نور محمدی ۱۳۷۸).

در پژوهش حاضر ارتباط بین خلاقیت و عناصر آن با شیوه‌های مقابله‌ای مسأله‌مدار، هیجان‌مدار و اجتناب‌مدار مورد بررسی قرار گرفته و ارتباط بین نمرات آزمون خلاقیت و هر یک

---

1. Baron & Byrne
2. Baranon
3. socialization view
4. structural view
5. Sherr & Lawrence

رابطه بین خلاقیت و شیوه‌های مقابله با استرس در دانش آموزان ... ۷/

از شیوه‌های مقابله با استرس و جنسیت بررسی شده است. همچنین نمرات آزمودنیهای دختر و پسر در خرده مقیاسهای پرسشنامه شیوه مقابله با استرس مورد مقایسه قرار گرفته است.

روش

آزمودنیها: جامعه آماری این پژوهش عبارت بود از کلیه دانش آموزان دوره متوسطه شهر اصفهان که در سال تحصیلی ۸۱-۸۲ مشغول به تحصیل بودند. تعداد کل جامعه آماری ۹۴۵۶۱ نفر و شامل ۵۰۴۸۵ دختر (۵۴ درصد) و ۴۴۰۷۶ پسر (۴۶ درصد) بود.

حجم نمونه: نمونه انتخاب شده از طریق فرمول کوهن (۱۹۹۶) $N(\frac{Y}{PA})^2 + 1$ ، ۱۰۰ نفر برآورد شد (۴۶ پسر و ۵۴ دختر).

روش نمونه‌گیری: شیوه انتخاب نمونه، به صورت تصادفی بود. از کل ۵ ناحیه شهر اصفهان، نواحی ۴ و ۲ به طور تصادفی انتخاب شد، که از بین هر یک از این نواحی به طور تصادفی ۲ مدرسه دخترانه و ۲ مدرسه پسرانه انتخاب گردید. همچنین از بین کلاسهای مدارس بدون توجه به رشته تحصیلی کلاسهایی به طور تصادفی انتخاب شد.

ابزار و روش گردآوری داده‌ها: ابزار پژوهش شامل فرم "ب" آزمون خلاقیت تصویری تورنس و پرسشنامه شیوه‌های مقابله با استرس^۱ (پارکر و اندلر^۲، ۱۹۹۰) بود.

آزمون خلاقیت تصویری تورنس: آزمون خلاقیت تصویری فرم "ب" تورنس شامل سه فعالیت تصویر سازی^۳، تکمیل تصاویر^۴ و دایره‌هاست. زمان پاسخ گویی برای این آزمون در مجموع ۴۵ دقیقه است که ۱۵ دقیقه آن جهت توضیح دستورالعملها و ۳۰ دقیقه جهت انجام سه فعالیت (در هر فعالیت ۱۰ دقیقه) است. در نمره گذاری این آزمون بر مهارت عالی در نقاشی یا ترسیم تأکید نمی‌شود. آنچه ملاک ارزیابی است، وجود ایده در هر تصویر است. کیفیت هنری ترسیم، ملاک ارزیابی نیست. بنابراین، به هر تصویری که نشان دهنده تفکر خلاق باشد، در ارزیابی امتیاز تعلق خواهد گرفت. از این رو، با داشتن حداقل مهارت در ترسیم، آزمودنی قادر خواهد بود در این آزمون عملکردی متوسط تا خوب داشته باشد. در پایان هر فعالیت از آزمودنی درخواست

1. The coping inventory for stressful situation (CISS)

2. Parker & Endler

3. picture construction

4. picture completion

می‌شود عنوان یا داستانی برای ترسیم خود بیان کند. این عنوان یا داستان در روشن نمودن و توضیح ایده آزمودنی کمک کننده خواهد بود.

در فعالیت تصویرسازی، ترسیم بر مبنای عناصر ابتکار (غیر معمول و نادر بودن پاسخ) و بسط (توانایی اضافه کردن جزئیات به تصویر) ارزیابی می‌شود (تورنس، ۱۹۷۴). در فعالیت تکمیل تصاویر، ترسیم‌ها بر مبنای عناصر سیالی (تعداد پاسخهای ارائه شده در قالب تصویر)، انعطاف‌پذیری (توانایی تولید انواع گوناگون و متنوع پاسخها در قالب تصویر)، ابتکار و بسط ارزیابی می‌گردد (تورنس، ۱۹۷۴). در فعالیت دایره‌ها (تصاویر تکراری) ترسیم‌ها بر مبنای انعطاف‌پذیری، ابتکار، بسط و سیالی برای هر تصویر کامل شده ارزیابی می‌شود (تورنس، ۱۹۷۴).

اعتبار آزمون تفکر خلاق فرم "ب" تورنس در قسمت اعتبار محتوا^۱، سازه^۲، همزمان^۳ و پیش‌بین^۴ سنجیده شده است. تورنس پایایی این آزمون را در سطح پایایی نمره دادن^۵ ۰/۸۶ تا ۰/۹۹ بین نمرات نمره دهندگان تعلیم دیده و تعلیم ندیده گزارش کرده است. در زمینه پایایی باز آزمایی^۶ گوراسکی^۷ (۱۹۶۴ به نقل از تورنس، ۱۹۷۴) ضریب بازآزمایی را با یک فاصله ۱۰ هفته‌ای برای "سیالی" ۰/۸۲، "انعطاف‌پذیری" ۰/۷۸، "ابتکار" ۰/۵۹ و کل آزمون ۰/۸۳ گزارش کرده است. در نمونه ایرانی پیرخانی^۸ (۱۳۷۲) ضریب پایایی ۰/۸۰ را در فاصله زمانی دو هفته‌ای به شیوه بازآزمایی بر روی ۴۸ دانش آموز به دست آورده است. وی این ضریب را در عناصر سیالی ۰/۷۸ در ابتکار ۰/۷۴، در انعطاف‌پذیری ۰/۸۱ و در بسط ۰/۹۰ به دست آورده است.

پرسشنامه شیوه‌های مقابله با استرس دارای سه خرده‌مقیاس^۹ مسأله‌مدار، هیجان‌مدار و اجتناب‌مدار است. پرسشنامه شیوه مقابله با استرس دارای ۴۸ ماده است در این پرسشنامه هر یک از مقیاسهای مقابله با استرس دارای ۱۶ ماده است که مجموع نمرات ماده‌های هر یک از مقیاسها

---

1. content validity
2. construct validity
3. concurrent validity
4. predictive validity
5. reliability scoring
6. Test – retest reliability
7. Goralski
8. subscale

جداگانه محاسبه می شود و فاقد نمره کلی است. البته، مقیاس شیوه مقابله اجتناب مدار دارای دو خرده مقیاس روی آوردن به اجتماع و روی آوردن به فعالیتها هر کدام با ۸ ماده است. هر کدام از ماده های پرسشنامه، شیوه‌های مقابله با استرس دارای ۵ گزینه است که آزمودنی بایستی یک گزینه را علامت بزند. دامنه پاسخ هر سؤال از یک تا پنج است. گزینه یک نشان می دهد که آزمودنی هرگز رفتار مورد نظر را انجام نمی دهد و گزینه پنج نشان دهنده این است که آزمودنی رفتار مورد نظر را بسیار زیاد انجام می دهد. گزینه‌های دو، سه و چهار نیز به ترتیب به معنی بندرت، گاهی اوقات، اکثر اوقات است. نتایج تحقیقات انجام شده، نشان داده است این پرسشنامه از روایی و پایایی خوبی برخوردار است (بهرامی، ۱۳۷۶ و حسینی طباطبائی، ۱۳۷۸). ضریب آلفای کرونباخ برای شیوه‌های مقابله‌ای مسئله‌مدار و هیجان‌مدار و اجتناب‌مدار به ترتیب برابر با ۰/۸۱، ۰/۷۸، ۰/۸۱ به دست آمده است (زایدنر و اندبر، ۱۹۹۶، به نقل از حسینی طباطبائی، ۱۳۷۸). مدت زمان لازم برای تکمیل این پرسشنامه ۱۵ دقیقه است. نمره‌دهی این پرسشنامه بر اساس امتیاز گزینه‌ها: هرگز (۰)، بندرت (۱)، گاهی اوقات (۲)، اکثر اوقات (۳) و بسیار زیاد (۴) انجام می گیرد.

نتایج

میانگین و انحراف معیار نمرات دانش آموزان دختر و پسر در آزمون خلاقیت و خرده مقیاسهای بسط، ابتکار، سیالی، انعطاف‌پذیری و خرده مقیاسهای مسئله‌مدار، هیجان‌مدار و اجتناب‌مدار در جدول (۱) ارائه شده است.

پرتال جامع علوم انسانی و مطالعات تربیتی

جدول ۱: میانگین و انحراف معیار نمرات دو گروه دختر و پسر در آزمون خلاقیت و خرده مقیاسهای بسط، ابتکار، سیالی و انعطاف‌پذیری و خرده مقیاسهای مسأله‌مدار، هیجان‌مدار و اجتناب‌مدار

جنس	شاخصهای مقیاسها	خلاقیت	بسط	ابتکار	سیالی	انعطاف‌پذیری	مسأله‌مدار	هیجان‌مدار	اجتناب‌مدار
پسر (۴۶ نفر)	میانگین	۱۲۸/۵۰	۶۴/۰۸	۳۶/۴۱	۱۵/۸۴	۱۳/۴۳	۵۶/۰۲	۴۸/۶۶	۳۹/۶۹
	انحراف معیار	۴۸/۶۳	۲۹/۵۷	۱۸/۲۰	۸/۰۴	۵/۸۸	۸/۶۵	۸/۴۹	۸/۲۶
دختر (۵۴ نفر)	میانگین	۱۵۳/۶۶	۸۴/۴۲	۳۶/۲۲	۱۷/۹۰	۱۵/۲۲	۵۴/۰۳	۵۳/۸۱	۳۹/۰۹
	انحراف معیار	۴۷/۵۰	۳۳/۳۵	۱۴/۶۶	۴/۶۴	۴/۱۹	۸/۲۶	۱۰/۱۹	۸/۴۳
کل (۱۰۰ نفر)	میانگین	۱۴۲/۰۹	۷۵/۰۷	۳۶/۳۱	۱۶/۹۶	۱۴/۴۰	۵۴/۹۵	۵۱/۴۰	۳۹/۳۷
	انحراف معیار	۴۹/۴۱	۳۳/۱۲	۱۶/۳۰	۶/۶۰	۵/۰۹	۸/۴۸۳	۹/۷۶	۸/۳۱

به منظور بررسی رابطه بین نمرات دانش‌آموزان در پرسشنامه شیوه‌های مقابله با استرس (مسأله‌مدار، هیجان‌مدار و اجتناب‌مدار) و نمرات آنها در آزمون خلاقیت و بررسی تأثیر عامل جنسیت بر آنها از روش آماری ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. نتایج در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲: ضریب همبستگی نمرات دو گروه دختر و پسر در آزمون خلاقیت و خرده مقیاسهای مسأله‌مدار، هیجان‌مدار و اجتناب‌مدار

جنس	خلاقیت و شیوه مسأله‌مدار		خلاقیت و شیوه هیجان‌مدار		خلاقیت و شیوه اجتناب‌مدار	
	ضریب همبستگی	سطح معناداری	ضریب همبستگی	سطح معناداری	ضریب همبستگی	سطح معناداری
پسر (۴۶)	۰/۲۸۰	۰/۰۶۰	۰/۰۵۴	۰/۷۲۳	۰/۳۶۶	۰/۰۱۲
دختر (۵۴)	-۰/۱۰۱	۰/۴۶۷	-۰/۱۹۸	۰/۱۵۱	۰/۰۲۸	۰/۸۳۹
کل (۱۰۰ نفر)	۰/۴۷	۰/۶۴۳	-۰/۰۱۷	۰/۸۶۸	۰/۱۶۸	۰/۰۴۷

همانطور که نتایج جدول (۲) نشان می‌دهد، همبستگی بین خلاقیت و شیوه اجتناب‌مدار در

پسران و کل آزمودنیهای دختر و پسر معنادار است.

رابطه بین خلاقیت و شیوه‌های مقابله با استرس در دانش‌آموزان ... ۱۱/

به منظور بررسی ارتباط بین نمرات دانش‌آموزان در خرده‌مقیاس‌های چهارگانه خلاقیت (بسط، انعطاف‌پذیری، ابتکار و سیالی) با هر یک از خرده‌مقیاس‌های مسأله‌مدار، اجتناب‌مدار و هیجان‌مدار از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده و نتایج در جدول (۳) ارائه شده است.

جدول ۳: ضریب همبستگی نمرات خرده‌مقیاس‌های آزمون خلاقیت و خرده‌مقیاس‌های مسأله‌مدار، اجتناب‌مدار و هیجان‌مدار

خرده‌مقیاس	ابتکار	انعطاف‌پذیری	سیالی	بسط
ضریب همبستگی (شیوه مسأله‌مدار) سطح معناداری تعداد	۰/۱۸۷	-۰/۰۰۹	۰/۰۰۹	-۰/۰۲۲
	۰/۰۶۳	۰/۹۲۶	۰/۹۲۶	۰/۸۲۵
	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
ضریب همبستگی (شیوه هیجان‌مدار) سطح معناداری تعداد	-۰/۱۳۳	۰/۰۶۸	۰/۰۷۰	۰/۰۰۸
	۰/۱۸۷	۰/۴۹۹	۰/۴۸۷	۰/۹۳۵
	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
ضریب همبستگی (شیوه اجتناب‌مدار) سطح معناداری تعداد	۰/۰۹۷	۰/۲۱۸	۰/۱۵۷	۰/۱۳۷
	۰/۳۳۵	۰/۰۲۹	۰/۱۲۰	۰/۱۷۳
	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

همانطور که نتایج جدول (۳) نشان می‌دهد، ارتباط همبستگی بین انعطاف‌پذیری و شیوه مقابله اجتناب‌مدار معنادار است ($P = ۰/۰۲۹$).

به منظور مقایسه دانش‌آموزان دختر و پسر در هر یک از خرده‌مقیاس‌های مسأله‌مدار، هیجان‌مدار و اجتناب‌مدار از تحلیل واریانس چند متغیری (مانوا) استفاده شد. نتایج در جدول (۴) ارائه شده است. همچنین به منظور بررسی فرضیه تساوی واریانس‌های گروهها از آزمون لوین استفاده شد. نتایج این آزمون نشان داد پیش فرض تساوی واریانسها رد نمی‌شود ($P > ۰/۰۵$).

جدول ۴: نتایج آزمون تحلیل واریانس مقایسه خرده مقیاس‌های مسأله‌مداری،

هیجان‌مداری و اجتناب‌مداری دانش‌آموزان دختر و پسر

متغیر وابسته	درجه آزادی	میانگین مجدورات	مقدار F	میزان معناداری	میزان تفاوت	توان آزمون
مسأله‌مدار	۱	۹۷/۸۴۶	۱/۳۶۵	۰/۲۴۶	۰/۰۱۴	۰/۲۱۲
هیجان‌مدار	۱	۶۸۴/۵۴۸	۷/۶۵۷	۰/۰۰۷	۰/۰۷۲	۰/۷۸۲
اجتناب‌مدار	۱	۹/۰۳۴	۰/۱۲۹	۰/۷۲۰	۰/۰۰۱	۰/۰۶۵

همانطور که در جدول (۴) مشاهده می‌شود، تفاوت بین نمرات دانش‌آموزان دختر و پسر در شیوه مقابله هیجان‌مدار در پرسشنامه شیوه مقابله با استرس معنادار است ($P=0/007$). مراجعه به جدول ۱ نشان می‌دهد میانگین نمرات دختران در شیوه مقابله هیجان‌مدار بیشتر از پسران است. تفاوت نمرات بین دانش‌آموزان دختر و پسر در شیوه مسأله‌مدار و اجتناب‌مدار معنادار نیست. به منظور مقایسه میانگین نمرات دانش‌آموزان دختر و پسر در آزمون خلاقیت و خرده‌مقیاس‌های آن (بسط، انعطاف‌پذیری، سیالی و ابتکار) از تحلیل واریانس چند متغیری استفاده شد. نتایج در جدول (۵) ارائه شده است. همچنین به منظور بررسی فرضیه تساوی واریانس‌های گروه‌ها از آزمون لوین استفاده شد. نتایج این آزمون نشان داد تفاوت واریانس‌های گروه‌ها در خرده مقیاس‌ها، معنادار نیست ($P<0/05$).

رابطه بین خلاقیت و شیوه‌های مقابله با استرس در دانش‌آموزان ... ۱۳/

جدول ۵: نتایج مربوط به تحلیل واریانس چند متغیری مقایسه میانگین نمرات

خرده‌مقیاسهای آزمون خلاقیت و نمره کل خلاقیت دانش‌آموزان دختر و پسر

متغیر وابسته	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار F	میزان معناداری	مجذور راتا	توان آزمون
سیالی	۱	۱۰۵/۳۶۸	۲/۴۵۲	۰/۱۲۱	۰/۰۲۴	۰/۳۴۱
انعطاف پذیری	۱	۷۹/۳۶۲	۳/۱۲۳	۰/۰۸۰	۰/۰۳۱	۰/۴۱۷
ابتکار	۱	۰/۹۰۴	۰/۰۰۳	۰/۹۵۴	۰/۰۰۰	۰/۰۵۰
بسط	۱	۱۰۲۷/۶۵۴	۱۰/۲۴۳	۰/۰۰۲	۰/۰۹۵	۰/۸۸۷
خلاقیت	۱	۱۵۷۳۲/۶۹	۶/۸۲۱	۰/۰۱۰	۰/۰۶۵	۰/۷۳۴

همانطور که در جدول (۵) مشاهده می‌شود، بین نمرات دانش‌آموزان دختر و پسر در عنصر بسط تفاوت معناداری وجود دارد ($P = 0/002$). مراجعه به جدول (۱) نشان می‌دهد میانگین نمرات دختران در عنصر بسط از پسران بیشتر است. بین نمرات دانش‌آموزان دختر و پسر در سه عنصر سیالی، انعطاف‌پذیری و ابتکار تفاوت معناداری مشاهده نشد ($P > 0/05$) هر چند در عنصر انعطاف‌پذیری این تفاوت نزدیک سطح معناداری است.

تفاوت بین دختران و پسران در نمره کل خلاقیت معنادار است ($P = 0/01$). مراجعه به جدول (۱) نشان می‌دهد میانگین نمره کل خلاقیت دختران از پسران بیشتر است.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش حاضر نشان داد بین نمرات دانش‌آموزان در آزمون خلاقیت و شیوه مقابله‌ای مسأله‌مدار و هیجان‌مدار رابطه معناداری وجود ندارد. همچنین این رابطه در دانش‌آموزان دختر و پسر به طور جداگانه نیز معنادار نیست. این نتایج با یافته‌های کارسون (۱۹۹۳) همخوانی ندارد. در

زمینه این عدم همخوانی می‌توان به تفاوت‌های فرهنگی و سنی اشاره کرد. آلاه^۱ (۱۹۹۵) در تحقیقات خود به این نتیجه رسید که نوجوانان فرهنگ‌های مختلف در مقابله با استرس از شیوه‌های متفاوتی استفاده می‌کنند. او معتقد است انتخاب هر یک از شیوه‌های مقابله در دوران نوجوانی تحت تأثیر ویژگی‌های فرهنگی-اجتماعی خاصی می‌باشد. وجود تفاوت‌های سنی در نمونه‌های مورد بررسی، یکی دیگر از عوامل تفاوت در نتایج است. در پژوهش‌های کارسون افراد مورد بررسی کودکان ۸-۱۲ ساله بودند. می‌توان این گونه فرض کرد آنها در گروه سنی قرار داشتند که موانع مختلف بیولوژیکی، روانی، اجتماعی و آموزشگاهی در این سنین خلاقیت را چندان تحت تأثیر قرار نمی‌دهد. نمونه مورد بررسی در پژوهش حاضر نوجوانان ۱۵-۱۸ ساله هستند و احتمالاً ویژگی‌های دوران نوجوانی می‌تواند بر شیوه‌های مقابله با استرس و خلاقیت تأثیر بگذارد.

در زمینه عدم تأیید رابطه بین خلاقیت و شیوه مقابله‌ای هیجان‌مدار می‌توان به این نکته اشاره کرد که افراد خلاق دارای خصوصیات شخصیتی نظیر ثبات عاطفی و واقع‌نگری هستند. شریدان و رادماخر (۱۹۹۲) شیوه مقابله‌ای هیجان‌مدار را ناسالم می‌دانند، چرا که به نظر می‌رسد بعضی اوقات با خود فریبی و تحریف واقعیت همراه است.

از یافته‌های دیگر این پژوهش، معنادار بودن رابطه بین نمرات آزمون خلاقیت و استفاده از شیوه مقابله‌ای اجتناب‌مدار است. البته، این رابطه در دانش آموزان دختر معنادار نیست، ولی در دانش آموزان پسر معنادار است. در تبیین نتیجه به دست آمده می‌توان به این نکته اشاره کرد که افرادی که از شیوه مقابله‌ای اجتناب‌مدار استفاده می‌کنند، احتمالاً نمی‌توانند برای حل مشکلات خود از شیوه‌های مقابله‌ای نظیر مسأله‌مداری و هیجان‌مداری استفاده کنند. آنها برای کنترل موقعیت به ارزیابی دوباره آن می‌پردازند و متناسب با آن از موقعیت استرس‌زا فاصله می‌گیرند. این شیوه به افراد کمک می‌کند تا تحت استرس، احساس آشفتگی شدید نکنند و فرصت لازم برای شناخت منابع مقابله‌ای متفاوتی را داشته باشند.

به نظر کریگ و باوکام^۲ (۱۹۹۹)، به نقل از معظمی گودرزی و همکاران، (۱۳۸۰) تعداد کمی از نوجوانان وقتی که تحت استرس شدید قرار می‌گیرند، احساس می‌کنند می‌توانند به طور مستقیم

1. Alah

2. Griek & Bawkam

با این استرس‌ها مقابله کنند. اغلب آنها احساس فقدان تدابیر مشخص برای مقابله با این استرس‌ها را دارند لذا در مواجهه با این استرس‌ها از شیوه مقابله‌ای اجتناب‌مدار استفاده می‌کنند.

نتیجه به دست آمده در زمینه استفاده پسران از شیوه مقابله‌ای اجتناب‌مدار با نتیجه پژوهش فریدانبرگ و لويس^۱ (۱۹۹۱) هماهنگ است. استفاده از شیوه اجتناب‌مدار ممکن است استرس ما را به طور موقت کاهش دهد، ولی غالباً در دراز مدت استرس را افزایش می‌دهد، چون احتمالاً فرد نمی‌داند چه زمانی دوباره با آن مشکل مواجه می‌شود و آیا می‌تواند از شیوه قبلی استفاده کند؟ اجتناب شیوه مناسبی است به شرط آنکه پیامدهای دراز مدت نداشته باشد.

یافته‌های حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد رابطه بین خرده مقیاس انعطاف‌پذیری در آزمون خلاقیت با شیوه مقابله‌ای اجتناب‌مدار معنادار است. یکی از مزایای استفاده از شیوه‌های مقابله، انعطاف‌پذیری است. مقابله با استرس نه یک عمل منفرد، نه یک عمل ثابت و غیر پویاست، بلکه این شیوه‌ها به ما کمک می‌کند تا در مواقعی که با فشارهای روانی متفاوت روبرو می‌شویم انعطاف‌پذیر باشیم و با توجه به موقعیت و ارزیابی شناختی از آن پاسخ مقابله‌ای مناسبتری را انتخاب کنیم (کلینکه^۲، ۱۳۸۰).

فردی که در آزمون خلاقیت در عنصر انعطاف‌پذیری نمره بالایی می‌گیرد، توانایی تولید انواع گوناگون و متنوع ایده‌های مختلف را دارد. شخصی که از شیوه مقابله‌ای اجتناب‌مدار استفاده می‌کند، به بازسازی دوباره موقعیت می‌پردازد و اگر در برخورد با استرس‌های متفاوت دچار مشکل شود راه‌های جدیدی را بررسی می‌کند، هر چند ممکن است راه‌ها کارآمد نباشد، ولی در کوتاه مدت فرد را از استرس رها می‌کند فرد از طریق اجتناب بر موقعیت و عامل استرس‌زا هر دو غلبه می‌کند. البته، این غلبه پیدا کردن بستگی به تجارب شخصی فرد، منابع حمایتی، منابع مقابله‌ای فرد دارد.

در پژوهش حاضر، دختران بیشتر از پسران از شیوه مقابله‌ای هیجان‌مدار استفاده کردند. این یافته با نتایج پژوهش‌های بارون و برن (۱۹۹۷)، بیان‌زاده و داعی‌پور (۱۳۷۹) همخوانی دارد. نتایج پژوهش حاضر همچنین نشان داد دختران و پسران در استفاده از شیوه‌های مقابله‌ای مسئله‌مدار و

1. Frydemberg & Lewis

2. Kleinke

اجتناب مدار با یکدیگر تفاوتی ندارند که این نتیجه نیز با نتایج پژوهش‌های بیان‌زاده و داعی‌پور (۱۳۷۹) همخوان است.

در پژوهش حاضر، تفاوت بین میانگین نمرات دانش‌آموزان دختر و پسر در آزمون خلاقیت معنادار بود. این نتایج با تحقیقات آقا سلطانی (۱۳۷۸) و میلتن^۱ (به نقل از شعبانی و رکی، ۱۳۸۰) هماهنگ است. پژوهشگران بسیاری معتقدند که خلاقیت موهبتی خدادادی است که به تساوی میان زن و مرد تقسیم شده است، ولی نحوه نگرش جامعه به دختران و پسران، نقش‌های متفاوت اجتماعی و بسترهای متفاوت شکوفایی خلاقیت باعث شده است علی‌رغم استعداد یکسان، خلاقیت دختران و پسران به درجات متفاوتی از یکدیگر بروز نماید (حسینی، ۱۳۷۸).

در پژوهش حاضر، مقایسه میانگین نمرات دختران و پسران در خرده‌مقیاس‌های آزمون خلاقیت (ابتکار، بسط، سیالی و انعطاف‌پذیری) نشان داد دختران در عناصر بسط، انعطاف‌پذیری و سیالی عملکرد بهتری از پسران نشان دادند، در حالی که پسران در عنصر ابتکار نمره بالاتری کسب نموده‌اند. اما طبق نتایج به دست آمده (از تحلیل مانوا) این تفاوت از نظر آماری فقط در عنصر بسط معنادار است. علت این تفاوت می‌تواند ناشی از آن باشد که دختران در جریان اجرای پرسشنامه با صبر و حوصله بیشتری پاسخ می‌دادند. همچنین توجه دختران به جزئیات مسأله بیش از پسران بود و همین امر باعث افزایش نمرات آنها در عنصر بسط گردیده است. با توجه به اینکه در نمره‌گذاری عنصر بسط، هر قدر تصاویر کاملتر و جزئیات آن بیشتر باشد، نمره فرد به همین نسبت افزایش پیدا می‌کند، این تفاوت ممکن است نشان‌دهنده تفاوت‌های فردی دختران و پسران باشد؛ به این معنا که دختران به جزئیات مسأله بیشتر از پسران توجه می‌کنند و پسران به کلیت مسأله توجه می‌کنند.

با توجه به نقش فرهنگ و سن در انتخاب شیوه‌های مقابله با استرس به منظور تعمیم داده‌ها نیاز به پژوهش‌های مشابهی بر روی نمونه‌های دیگر با فرهنگ و سنین متفاوت احساس می‌شود. تحقیقات بعدی می‌تواند نقش متغیرهای دیگری همچون تحصیلات والدین، شیوه‌های فرزند پروری و وضعیت اجتماعی و اقتصادی خانواده در خلاقیت و شیوه مقابله با استرس فرزندان را مورد بررسی قرار دهد.

منابع

- آقا سلطانی، سوسن. (۱۳۷۸). **بررسی رابطه بین هویت و خلاقیت در میان دانشجویان سال اول دانشگاه تبریز**. رساله چاپ نشده کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه اصفهان.
- آقایی فیشانی، ت. (۱۳۷۷). **خلاقیت و نوآوری در انسانها و سازمانها**. تهران: موسسه انتشارات ترمه.
- آقا محمدیان، حمید؛ اولادی، فرشته؛ و نور محمدی، لیلا. (۱۳۷۸). بررسی مقایسه‌ای عوامل تنیدگی‌زای روزمره و روشهای مقابله با آنها در دانشجویان دختر و پسر. **مجله روان شناسی**، ۱، ۱۷۳-۱۶۴.
- اکبرزاده، نسرین. (۱۳۷۸). **گذر از نوجوانی به پیری**. تهران: انتشارات دانشگاه الزهرا.
- بیان زاده، م و داعی‌پور، پ. (۱۳۷۹). راهبردهای کنارآمدن در نوجوانان شهر تهران. **فصلنامه اندیشه و رفتار**، ۵، شماره پیاپی ۲۵، ۱۷-۴.
- بهروزی، ناصر. (۱۳۷۵). **بررسی رابطه بین ویژگیهای شخصیتی با خلاقیت و خلاقیت با پیشرفت تحصیلی دانشجو معلمان مرد**. رساله چاپ نشده کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- حسینی، افضل السادات. (۱۳۷۸). **ماهیت خلاقیت و شیوه‌های پرورش آن**. مشهد: موسسه انتشارات آستان قدس رضوی.
- حسینی طباطبائی، ف. (۱۳۷۸). **بررسی ارتباط بین پایگاههای هویت و سبکهای مقابله با بحران نوجوانان و جوانان**. رساله کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه الزهرا.
- پیرخانی، علیرضا. (۱۳۶۷). **بررسی رابطه هوش و خلاقیت در بین دانش آموزان پسر مقطع دوم نظری دبیرستانهای شهر تهران**. رساله چاپ نشده کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- شعبانی ورکی، بختیار. (۱۳۸۰). **تصویر ویژگی‌های دانش آموزان خلاق در زمینه تحقیقات**. **مجله علوم انسانی دانشگاه سیستان و بلوچستان**، ویژه نامه علوم تربیتی، ۳۰-۲۷.
- کلینکه، ک. (۱۳۸۰). **مهارتهای زندگی**. ترجمه ش. محمدخانی. تهران: مؤسسه انتشارات سپند هنر.

معظمی گودرزی؛ بهمن، اژه‌ای، جواد؛ و رسول‌زاده طباطبائی، کاظم. (۱۳۸۰). تاثیر آموزش تنش‌زدایی تدریجی و مهارت‌های مقابله‌ای بر میزان تنیدگی و شیوه‌های مواجهه دختران فراری. *مجله روانشناسی*، ۲۰، ۳۱۶-۳۲۹.

Allah, N. (1995). *Psychological testing and coping with life stressor*. New York: C. Pub. Group.

Baron, A. B. & Byrne, D. (1997). *Social psychology*. Massachusetts: Allyn and Bacon.

Blalock, J. & Joiner. T. E. (2000). Interaction of cognitive avoidance coping and stress in predicting depression/anxiety. *Journal of Cognitive Therapy and Research*, 79(5), 547-562.

Brannon, L. (1999). *Gender*. Massachusetts: Allyn and Bacon.

Breuer, K. (1997). *Managing stress*. USA: National Press.

Carson, D. (1993). Creative thinking and temperament predictors of school aged children's coping abilities and responses of stress. *Child Development*, 60, 25-28.

Cohen, B. H. (1996). *Exploring psychological statistics*. Pacificolive: Brooks & Coleco.

Dimatteo, M. R. (1997). The psychology of health illness and medical care: Assessment of stress in children. *Psychosomatic Medicine*, 50, 484-499.

Frydenberg, E. & Lewis, R. (1991). Adolescence coping different ways in which boys and girls cope. *Journal of Adolesences*, 16, 235-260.

Sheridan, C. L. & Radmacher, S. A. (1992). *Health psychology*. New York: Wiley.

Sternberg. R. (2001). What is the common tread of creativity? *American Psychologies*, 756, 360-362.

Torrance, E. P. (1974). *Norms, technical manual, Torrance test of creative thinking verbal test, forms A and B, figural tests, forms A and B*. Massachusetts: Personnel Press.